

Анастасия ПЕТРОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България)
Христина МАРКУ (Тракийски университет „Демокрит“ – Комотини, Гърция)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИ И ГРАМАТИЧНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ГЛАГОЛА ‘ИСКАМ’ В БЪЛГАРСКИЯ И ГРЪЦКИЯ ЕЗИК

LEXICAL-SEMANTIC AND GRAMMATICAL DIMENSIONS OF THE VERB “WANT” IN THE BULGARIAN AND THE GREEK LANGUAGE

The paper focuses on the semantics of the Bulgarian and Greek constructions with the verb ‘want’. It is an attempt to develop a conclusion already made various manifestations of ‘I’ in both languages. Attention has been paid to semantic features, functional areas of ambiguity and use of the two verbs, the division of roles and competition between them, the semantic-syntactic constraints and interaction with other categories in both languages. The nature of linguistic structures, predetermined by the semantic structure of the verb is treated as part of the Balkan view of the world. Grammaticalization of some analytical structures and forms discussed in diachronic perspective argues that the boundary between lexis and grammar is actually a smooth transition from one to the other field.

Keywords: concept, conceptual metaphor, existence, existential structure.

Глаголите със семантика ‘искам’, подобно на ‘съм’ и ‘имам’, са с особен статус в балканската лексикална система. Проведените вече наблюдения над граматикализацията на аналитични конструкции и форми (Petrova 2010: 121–149, Марку 2012: 307–321) налага убеждението, че носителите на езика имат единно познание за света, отразено във всички езикови пластове, вкл. и в граматиката (срв. изводите на Лакофф 2004: 752, но вж. и Evans 2012; Fauconnier 1998; Баранов, Добровольский 1997: 14 и др.). Зад значенията на думите стоят тясно свързани с тях когнитивни структури, които определят семантиката и функционирането на всеки езиков компонент – граматически категории, синтактични преобразувания, стилистични нюанси и т.н. С други думи, новият поглед над същността и целите на лингвистичното описание налага идеята за континуитета между лексикалната и граматичната система на езика, защото семантиката на всички езикови единици се оказва обусловена от човешката природа, знанието за устройството на човека и на света като цяло, вродените способности, социалната организация и културните дадености на съответната общност. Обект на внимание в това изследване са ‘искам’ глаголите в български

и гръцки, като фрагмент от когнитивното пространство на темпоралността в балканските езици. Подобно на ‘имам’ и ‘съм’, те провокират много въпроси, свързани със семантичните им особености, функционална многозначност, сфера на употреба, разпределение на функциите, конкуренция с други глаголи в системата, семантико-синтактични ограничения и др. Погледнати в по-широк план, се оказват обусловени от цялостната представа за света на езиковата общност.

Глаголът ‘искам’ е привличал научното внимание предимно във връзка с хронологията и образуването на формите за бъдеще време в езиците на балканския езиков съюз (Бояджиев 1967; Велчева 1960, 1968; Гълъбов 1986 и др.), но влиянието на способа на номинация върху значението на глагола ‘искам’ не са ставали специален обект на изследване. Такъв тип изследване би разкрил ония когнитивни структури, които обичайно стоят зад езиковите. Те са принципино нелинейни и при тяхното езиково въплъщение се изисква специална „упаковка” (Баранов, Добровольский 1997: 17), която в балканските езици нерядко е удивително сходна. Изместването на изследователската призма към когнитивната семантика позволява езиковата единица да се разкрие в различна светлина и подхранва идеята, че мислителните категории са неотделими от езиковите, следователно и граматичните особености могат успешно да ни изведат до културното своеобразие, сходствата и различията на общностите, използващи дадените езикови системи.

1. Семантични особености и лексико-семантични отношения на хотѣти и θέλω

Хотѣти и θέλω имат сходна семантична структура, организирана около основното значение ‘искам, желая’ (срв. данните от СР и ЛАЕГ в табл 1, 2).

Табл. 1

	Значение	стб. хотѣти
1.	‘искам, желая’	Ис рече еи. ѡ жено вѣлъѣ естъ вѣра твоѣ. влди твѣѣ ѣкоже хоцещи. ꙗ исцѣлѣ дѣщи на во тѣ часть ММг 15.28 З, СК
2.	<i>прич. сег. деят. като същ.</i> хотѣн м. ед., хотѣши м. мн. - ‘този, който иска, желая, искашият, желаещият’ (= стгр. ὁ μέλλων, ὁ βουλόμενος, ὁ θέλων)	да възрадоуѣтъ сѧ и възвесѣмѣтъ сѧ хотѣшии правѣдѣ мои. СП 34.27
3.	‘опитвам се, каня се; мъча се’	вѣ во противенѣ вѣтрѣ нилѣ. ꙗ при четверѣтѣи стражи ноштѣнѣи. приде къ нилѣ по мору ходѣ. ꙗ хотѣ ѡ минѣти ММк 6.48 З
4.	‘отнасям се доброжелателно, с почит и уважение’	Оспѣва на еѧ да извѣститѣ-и нѣнѣи. аште хоштѣтъ еиоѡ рече во ѣко вѣжи сѧ есмѣ ММг 27.43 З, А, СК
5.	<i>прич. сег. деят. като нареч.</i> хотѣ - ‘доброволно, по своя воля; съзнателно, умишлено’	Онѣ же хотѣ прѣвѣваашѣ въ парозѣѣ С 414.17
6.	<i>прич. сег. деят.</i> хотѣ + инф. като съюз за да (= гр. ἵνα, ὡστε + инф.) въвежда подч. обстоятелствено изречение за цел, за да.	Многы во исцѣли, ѣко нападахѣ емѣ хотѣшѣи приксоуѣти сѧ емѣ ММк 3.10 З

7.	в съчетание с инфинитивна форма на други глаголи – за изразяване на сложно бъдеще време и бъдеще в миналото.	Озчителю, когда о́же си бѣдѣтъ, и что естъ знамение егда хотѣтъ си быти <i>МЛк 21.8 З</i>
8.	в съчетание с инфинитивна форма на други глаголи като модален глагол – трябва, предопределено е.	ρῆμα же εἰνος ἰουδην, не достойтъ намъ о́звити никогоже, да слово ἴσво събѣдетъ сѧ, еже рече клепаа коѣхъ съмрътъыхъ хотѣше о́змръѣти <i>МЙо 18.32 З, А, СК</i>
9.	С отрицание: (= гр. ἀναβάλλομαι), ‘не искам, не желая’	не хотѣти
10.	С отрицание: ‘без да иска, без да ше, противно на желанията си’ (= гр. ἄκων, μὴ θέλω)	не хотѣх
11.	‘смятам, възнамерявам’	А коже бо хотѣ кто навикнхсти древодѣлѣстес, не внимаѣтъ инон хитрости. (188) (Димитров 2011)

Табл. 2

	Значение	стр. θέλω/θέλω
1.	‘готов съм, имам готовност за нещо; искам, копнея, силно желая нещо, пожелавам си нещо; пожелавам нещо, искам’	Τίς γάρ ἄν ἠθέλησεν ἀπειθεῖν ὀρωῶν τὸν βασιλέα. παθόμενον (Ξενοφών, Αἰγισίλαος 7.2)
2.	С отрицание: ‘не съм способен, нямам сила за нещо’	Περὶ ποταμοῦ: οὐδ’ ἔθελε προρέειν ἄλλ’ ἴσχετο = δὲν ἠδύνατο νὰ ρεῖ πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἄλλ’ ἐκρατεῖτο. (ΛΑΕГ 302)
3.	‘свикнал съм да правя нещо доброволно’	<u>ἔθέλω</u> ποιῶ (Вейсман 370)
4.	‘целя, искам да кажа; мисля, възнамерявам; ‘знача, означавам’	Τί <u>ἔθελει</u> τὸ τέρας = τί σημαίνει, τί θέλει νὰ εἶπῃ τὸ τέρας (τὸ θύμμα) (ΛΑΕГ 302)
5.	в съчетание с инфинитивна форма на други глаголи – за изразяване на бъдеще време вместо по-употребяваното μέλλω.	Εἰ δ’ <u>ἔθελήσει</u> ἐς τὴν θυγατέρα ταύτην ἀναβῆναι ἢ τυραννίς, ‘ако царската власт прсминс в тази дъщеря’ (Вейсман 370).

В диахрония, хотѣти и θέλω се разкриват като участници в сложни структурно-семантични отношения, породили размествания на лексикалните и граматичните пластове.

Глагол хотѣти дели семантичното пространство на волунтативността в системата на старобългарския език с няколко глагола¹:

– континуанти на стбълг. хотѣти (*хоча, (х)о́чем, (х)о́чу, хтем, о́к’у, кем, чем, к’у, чу, има, имъ, итем*) < прасл. **hotěti* в северозападната част на българския диалектен континуум, с предполагаем семантичен преход ‘хващам, вземам’ > ‘искам’ (ЭССЯ 8: 83–84).

– желати, желѣти ‘желая нещо; искам да имам, да постигна, да извърша нещо’, ‘стремя се към някого или нещо’ (СР 1: 488).

– волити ‘желая, искам’, ‘предпочитам’ (СР 1: 183).

– рацити < прасл. **raciti*, друга отгласна степен на *река* ‘казвам’, с източнo-българско некомпактно разпространение и предполагаем първоначален диалектен характер (БЕР 6: 192–193).

– *искати* < прасл. **iskati* ‘търся’ (значение, запазено в различна степен във всички славянски езици); ‘стремя се, желая, искам’ (значение, познато в български, сръбски/хърватски/босненски език) (ЭССЯ 8: 238), продължен от източнобълг. *̀искам, ̀ишитъ*.

– *сакам*, допълнително присъединил се от югозапад глагол, незасвидетелстван в старобългарските паметници и стеснил в западнобългарския ареал континуантите на *хотѣти*; предполагаемо родство с глагол *соча* ‘показвам’, рус. *сочить* ‘търся, вървя по следа (на звяр, крадец)’ и др. (БЕР 6: 427–428). Д. Младенова приема предлаганото от Е. Хавлова семантично развитие: ‘вървя по следа’ > ‘търся’ > ‘искам’ > ‘обичам’ (в македонски диалекти) (Navlova 1979: 52–53, цит. по Младенова 2010: 226).

Подобна е езиковата картина и около стгр. *εθέλω/θέλω*, въпреки че липсва ареално изследване на присъствието му в гръцкото диалектно пространство. Данните от най-представителните речници на старогръцкия и новогръцкия език сочат, че при изразяване на волунтативната семантика той влиза в конкуренция със следните глаголи:

– *ποθέω* ‘искам, желая нещо загубено, недостигащо; тъгувам за някого или нещо’ (*τὸ ποθοῦν* ‘желание’) (ΛΑΕГ 803).

– *ἐπιθυμέω* ‘желая, искам’ (*ἐπιθυμοῦν* ‘желание’, *ἐπιθυμητής* ‘любовник’) (ΛΑΕГ 368).

– *εὔχομαι* ‘гръмко и с увереност казвам, хваля се (в добрия смисъл)’, ‘моля се’, ‘давам обет, обещавам’, ‘желая, искам’ (ΛΑΕГ 414).

– *μέλλω/μέλω* ‘в състояние съм, мога, имам възможност’, ‘възнамерявам’, ‘предстоя, очаквам се’, ‘длъжен съм’ (ΛΑΕГ 610).

– *βούλομαι* ‘искам, желая’ (*τὸ βουλόμενον* ‘желание, намерение, решение’), ‘предпочитам’ (ΛΑΕГ 2187). Старогръцкият глагол *βούλομαι*, за разлика от *θέλω* (*ἐπιθυμῶ*) означава ‘приемам нещо, имам намерение да направя нещо’ (*ἀποδέχομαι, εἶμαι διατεθειμένος να...*), срв. *βουλή* (*‘θέλημα, ἀποφασιστικότητα’*).

– *λέγω* ‘събирам’, ‘избирам (= искам нещо измежду много други)’, ‘смятам, считам’ (ΓРС 753).

– *οφείλω* ‘длъжен съм’, ‘задължен съм’ (ΛΑΕГ 721).

– *ζητέω* ‘търся’, ‘изследвам, разглеждам, разпитвам’, ‘стремя се, желая’ (ΛΑΕГ 424).

– *ποθέω* ‘искам’, ‘желая нещо загубено’, ‘тъгувам по някого’ (ΓРС 1016).

Волунтативната семантика на *хотѣти* и *εθέλω/θέλω*, както и тяхната широка и еднозначна употреба, води до постепенното им превръщане в най-удобното средство за образуване на специализираните форми за бъдеще време. Волунтативността лесно предразполага съзнанието към насочване в посока към футурност. Обвързана с идеята за иреалност (за разлика от сегашните и

миналите действия), при изразяването на предстоящи действия волунтативността обикновено е придружена от хипотетични отгънци. Затова повечето езици са създали механизми за изразяване на бъдещи действия, основани върху едни или други модални глаголи. Сравнението между *хотѣти* и *εθέλω/θέλω* в сферата на граматичната система на езика налага впечатлението за задълбочена във времето близост. Те се вливат в абсолютно идентичен по когнитивните си параметри процес на развитие на футуралните форми, чийто краен етап е пълната граматикализация на глаголите². Промените, настъпили след осъществяването ѝ, са много сериозни за съдбата на темпоралните системи на балканските езици, но с различен резултат във всеки от тях.

В българския език загубата на първоначалното модално значение на *хотѣти* и превръщането му в спомагателен глагол е „първото звено от цяла верига изменения в лексикалната система” (Младенова 2010: 220–221). На изток архаичният и реликтов глагол *рачити* вероятно е бил в отношение на допълнителна дистрибуция с глаголите *хотѣти* и *искати* и се налага над *хотѣти* в при образуването на отрицателните конструкции за бъдеще време. В резултат лексикалното значение на *хотѣти* се съхранява в ареала. На запад се наблюдава стесняване на континуантите на *хотѣти* от проникналия от югозапад глагол *сакам*. Това води до десемантизация и делексикализация на *хотѣти* и става причина за промени в лексикалните системи на съответните говори, свързани с утвърждаване на *искам* и *сакам* с „освободеното” значение ‘искам’. Това става причина за придвижване на други глаголи в позицията на ‘търся’: *търся*, в частична конкуренция с *дѣря* (на изток), *дѣря* (на северозапад), *трѣжим* (на югозапад и в Средна Западна България), *тѣрам*, *бѣрам*, *пѣлам* и *бѣрам* (на югозапад). Постепенно *сакам* достига до стеснен узус и архаична семантика, както сочат данните от съвременните диалекти (Младенова 2010).

И така, формално опростен и десемантизиран, загубил глаголния си „облик” и редуциран до частица, *хотѣти* се отдава само на граматичните функции. Най-дълго се държи в конструкцията *ще ми се* и във фразеологизма *ща не ща*, недоизтласкани от *искам* употреби във фразеологизирани изрази: *ще не ще* = *иска не иска*; *ако щеш върви си* = *ако искаш върви си*; *ще ми се* = *иска ми се*; *ако щеш убий ме, ако щеш пожали ме* = *ако искаш убий ме, ако щеш пожали ме*; *ако щеш остани, ако не щеш, върви си* = *Ако искаш остани, ако не искаш, върви си*; Но срв. и интересните изрази от типа: *ако щеш от мъка, ако щеш от самота...* = *дали (е) от мъка, дали (е) от самота...*; *ако щеш от умора, ако щеш от недоспиване, падна тежко болен на легло* (архаично) = *дали (е) от умора, дали (е) от недоспиване, падна тежко болен на легло*; *колкото щеш, какъвто щеш, където щеш* = *колкото и да е, какъвто и да е, където и да е*. Възможната взаимозаменяемост между тези конструкции с конструкции със *съм* отвежда до мисълта, че при подобни употреби в семантиката им присъства и екзистенциална семантика

(в изразяването на която в балканския ареал си „съперничат” основно ‘съм’ и ‘имам’ глаголите – вж. Petrova 2010).

Значенията на *хотѣти* не изчезват, защото „се поемат” от *иска ти*³ (вж. приведените от Д. Младенова данни за семантичното развитие на *искати* в средно- и новобългарските писмени паметници). По същия начин многозначен, полифункционален и доста експанзивен, „освободен” от граматичния „товар”, оставен изцяло на *хотѣти*, глагол *искам* „събира” по пътя си значения на други семантично близки глаголи.

Може да се твърди, че *хотѣти* е пълен еквивалент на гръцкия си съответник до приключване на граматикализацията му. След това, отдавайки се напълно на граматическите си функции, той бива заменен от абсолютен двойник (*искам*), който го замества сполучливо при изразяване на 3 вида значения (по схемата на Морис 1938): референциално, по отношение на релацията на знака с референта му; прагматично, свързано с релацията на знака и тези, които го използват; вътрешноезиково, което се определя от положението на знака и съответната езикова система и по парадигматичната, и по синтагматичната ос (вж. данните в табл. 3 с основните значения на *искам* и *θέλω*, която отвежда до идеята за съответствието между двата глагола).

Табл. 3

№	Значение	<i>Искам</i>	<i>θέλω</i>
1.	‘имам желание да придобия или да направя нещо, проявявам склонност към нещо’	<i>Бащата искаше син, а майката - дъщеря. Искаш ли кафе? Който иска да дойде с мене да ми каже.</i>	Ο μπαπάς ήθελε γιο και η μάνα κόρη. Θέλεις έναν καφέ; ‘Οποιος θέλει να έρθει μαζί μου να μου το πει.
2.	‘проявявам силно желание, търся нещо, преследвам някаква цел’ ИСКА МИ СЕ , несв., непрех. имам голямо желание за нещо	<i>Иска (= ще му се), но не може. Искаше ми се (= ще ми се) да узная какво има по земята.</i>	Θέλει, αλλά δεν μπορεί. τα θέλα ο κόλως* μου / ο πισινός* μου ‘търси си белята’ Та ‘θέλες και τα ‘παθες ‘търсеше си го (за беда, неуспех)’
3.	със следв. изр. със съюз <i>да</i> - имам желание, намерение, вътрешен стремеж да извърша, да постигна или да осъществя нещо; желая, каня се, възнамерявам	<i>Тя сама бе помогнала да влезе в къщата ѝ Аврамовата щерка, сама бе искала тъкмо нея да си вземе за снаха.</i>	Η ταινία που <u>θέλησε</u> να αλλάξει την εμπειρία του σινεμά. Θέλησε να βάλει τέρμα στη ζωή της.
4.	‘проявявам някакво предпочитание, правя някакъв избор’	<i>Какъв цвят шапка искаш? Може би искаш да се приготвиш, преди да започнем?</i>	Τι χρώμα το θες το καπέλο; Μήπως θέλεις να ετοιμαστείς πριν ξεκινήσουμε;
5.	За сексуално желание или съгласие с изразено от друг желание	<i>Искаше я много, тя обаче изобрази не го искаше. Не ме иска вече (= не ме желае сексуално).</i>	Την ήθελε πολύ, αυτή όμως <u>δεν</u> τον ήθελε καθόλου. Δε με <u>θέλει</u> πια (= δε με επιθυμεί ερωτικά).

6.	‘изразявам някаква претенция, изискване, настояване да се осъществи, да стане нещо’.	<p><i>След всичко, което направи, как <u>искаш</u> да ти имам доверие?</i></p> <p><i><u>Иска</u> на всяка цена. Всеки си <u>иска</u> своето.</i></p> <p><i>Още днес ще <u>искам</u> уволнението ти!</i></p>	<p>‘Устери από όσα έκανες, πώς <u>θες</u> να σου ‘χω εμπιστοσύνη;</p> <p><u>Θέλει</u> σώνει και καλά. με το έτσι <u>θέλω</u>..</p>
7.	<p>разг. ‘имам нужда, чувствам липса от нещо, необходимо ми е’</p> <p>ИСКА СЕ непр. безл.</p>	<p><i>Яденето <u>иска</u> още сол.</i></p> <p><i><u>Иска</u> се много работа. <u>Иска</u> (се) време.</i></p> <p><i>Иска ли питане? <u>Искаш</u> бой за това, което си направил.</i></p>	<p>Το φαί <u>θέλει</u> κι άλλο αλάτι. Η φτώχεια <u>θέλει</u> καλοπέραση. <u>Θέλει</u> πολλή δουλειά. <u>Θέλει</u> χρόνο. Χωρίς που φαίνεται, κολαούζο δε <u>θέλει</u>. <u>Θέλει</u> κι ερώτημα; <u>Θέλεις</u> ξύλο γι’ αυτό που έκανες.</p>
8.	‘отстъпвам пред нечие желание, приемам нещо’	<i>Дали ще <u>поиска</u> /пожелаете да ни помогне?</i>	Θα <u>θελήσει</u> να μας βοηθήσει;
9.	‘търся нещо, някого’ несл. прех. остар. търся някого или нещо.	<i>...че старецът Ларок мя <u>искал</u> настоятелно от сугринта. <u>Искам</u> сметка от някого.</i>	<p>Ποιόν <u>θέλετε</u>, κύριε; <u>Θέλω</u> τον διευθυντή.</p>
10.	‘благоприятствам, подпомагам нещо’ – обикновено в 3 л.ед. и мн.ч.	-	<p>Тον <u>θέλει</u> η τύχη / το ζάρι. Τον / τη <u>θέλει</u> ο φακός, για φωτογενή άνθρωπο.</p>
11.	‘смятам, считам’	-	Τα χρόνια 1910-20 είναι η ορμητική εποχή του δημοτικισμού, όπως τη <u>θέλει</u> ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης.
12.	‘дължа на някого нещо’	-	σου <u>θέλει</u> τίποτα;
14.	‘представям нещо по някакъв начин, в определено състояние, приписвам на някого нещо’	-	Οι φήμες <u>θέλουν</u> τους δυο άνδρες να έχουν έλθει σε συμφωνία.
15.	за специално разграничаване и по-точно изразяване	<i>Събитията са трагични и, ако щете, трагикомични.</i>	Τα γεγονότα είναι τραγικά ή, αν <u>θέλετε</u> , κομικοτραγικά.
16.	за изразяване на покаяние за предишно действие или поведение	<i>За какво ми <u>беше</u>/трябваше този разкош? Какво ми <u>трябваше</u> да го казвам /да го вземам/ да го <u>права</u>?</i>	Τι <u>ήθελα</u> και το ‘λεγα / το ‘παίρνα / το ‘κανα;
17.	Във въпрос, изр. с мест. <i>какво</i> и обикн. със следв. име и прдлог <i>от</i> . При възражение – за да се подчертае, че не е основателно да се очаква от някого да постъпи по друг начин, обикн. в съответствие с желанията, мнението на друг, на други.	<i>какво <u>искаш</u> от мен?</i>	Τι <u>θέλεις</u> από μένα;

18.	(2 л.ед.ч. и рядко 3л. ед.ч. сег. вр.) – като разделителен съюз, за изразяване на съмнение, несигурност или равнодушие	Ако шеш от мъка, ако шеш от самота. Ако шеш от умора, ако шеш от недоспиване, падна тежко болен на легло (архаично). Ако искаш остани, ако не искаш, върви си, не ме интересува. Ако шеш върви си. Колкото шеш, какъвто шеш, където шеш.....	<u>Θέλει</u> από καημό, <u>θέλεις</u> από μοναξιά. <u>Θες</u> η κόουραση απ' τη δουλειά, <u>θες</u> τα ξενύχτια κι οι καταχρήσεις, έπεσε βαριά άρρωστος. Έχω ανάγκη να δουλέψω, <u>θέλεις</u> με μισθό, <u>θέλεις</u> με το κομμάτι, φτάνει να βγάλω ένα μεροκάματο. <u>Θες</u> κάτσε, <u>θες</u> φύγε, δε με νοιάζει.
19.	(2 л. ед.ч.) въвежда въпрос, който изразява безпокойство, съмнение	-	<u>Θες</u> να ήρθε / έφυγε και να μην το πήραμε ειδήση; <u>Θες</u> να μας πιάσουν και να μας κλείσουν μέσα; (Δε) <u>θες</u> να μας κουβαληθούν εδώ πέρα τόσα άτομα;
20.	като израз, който означава, че нещо ще се случи, независимо дали и колко го иска някой.	<i>Искаш или не, ще го направим. – ще не ще, ще го направи?</i> <i>Иска или не, ще дойде с нас.</i> <i>Искаме или не искаме, науката ще напредне.</i>	<u>Θες</u> δε <u>θες</u> θα το κάνεις. Θέλει δε θέλει, θα'ρθει μαζί μας. <u>Θέλουμε</u> δε <u>θέλουμε</u> , η επιστήμη θα προχωρήσει.
21.	обикн. с абстрактни съществителни – моля, търся да получа нещо.	<i>Искам само любовта ти.</i> <i>Искам мнението ти.</i> <i>Искам</i> спокойствие. <i>Какво си търсеш по това време на пътя?</i>	Θέλω μόνο την αγάπη σου. Θέλω τη γνώμη σου. <u>Θέλω</u> την ησυχία μου. Τι <u>ήθελες</u> τέτοια ώρα στο δρόμο;
22.	разг. определям сумата, която трябва да ми се заплати за нещо (обикн. стока, услуга).	<i>Трябваше първо да попита молчето колко <u>иска</u> за птичето и да се спазари.</i>	Έπρεπε πρώτα να ρωτήσει το παιδί πόσα <u>θέλει</u> για το πουλάκι...

В диахронен план от линията на развитие на глагола θέλω излизат два вектора: граматичен и лексикален. В граматичното си развитие гръцкият глагол напълно повтаря развитието на χотѣти, но лексико-семантичното му развитие е самостоятелно. За разлика от старобългарския глагол, θέλω още в старогръцкия период е много жизнен и склонен да поема и значения от сходни семантично глаголи. В резултат днес θέλω е пълнозначен и многозначен глагол, разширил позициите си семантично и иззел семантични пространства от синонимните глаголи βούλωμαι, επιθυμώ, οφείλω, μέλλω, πρόκειται, ζητώ (със значение 'желая'). Някои от тези глаголи остават на „доизживяване” единствено в отделни новогръцки диалекти, със значения, изместени в една или друга посока. Вероятно това се дължи на факта, че θέλω не е «раздвоен» като χотѣти между два лексико-семантични кръга (за изразяването на бъдеще време се конкурира с едни глаголи, а за изразяването на семантиката 'искам' – с други, докато накрая е «погълнат» от граматичната си функция. При гръцкия глагол няма семантични сътресения, той остава в същия лексико-семантичен кръг и на стабилни позиции, които дори успява да разшири (вж. табл. 4, 5).

Табл. 4

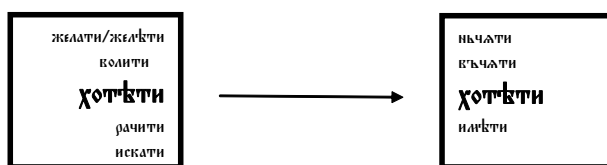
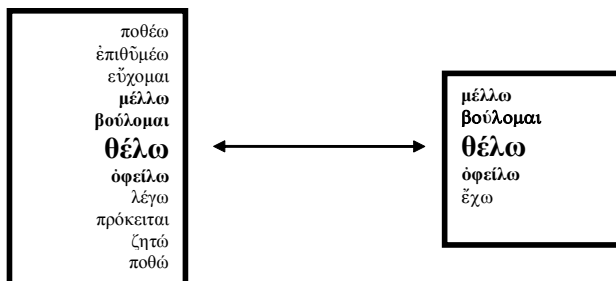

Табл. 5

Всичко това представя граматикализацията на хотѣти и θέλω не като независим процес, а като първа стъпка от верига промени в лексикалната система на езиките. Обективната преценка за всеки лексикален елемент може да се получи само ако внимателно се проследяват причинно-следствените зависимости на различните процеси в езика. По отношение на хотѣти и θέλω всеки от двата езика запазва своеобразието си и сближението между тях се наблюдава само в отделни фрагменти (отличителна особеност на балканския езиков съюз).

2. Глаголите със семантика ‘съм’, ‘искам’ и ‘имам’ и пространството на темпоралността в гръцкия и българския език

Специфичният облик на темпорално-модалните системи на двата балкански езика се дължи до голяма степен на факта, че трите глагола (‘съм’, ‘имам’ и ‘искам’) са активно привлечени за образуване на сложни темпорални форми:

2.1. При изразяване на бъдеще време/μέλλοντας:

– с ‘имам’ в лична или безлична употреба: *Има да видим много зор. Имаш да ми наплащаш сума неща ти на мене. Έχεις να απαντήσεις σ’ αυτές τις κατηγορίες.* (с модални отънъци – екзистенция + посесивност).

– с частица **ЩЕ/ΘΑ**, след пълна десемантизация и граматикализация на ‘искам’: *ще видя, θα πάω, θα πετύχω* (темпорално значение, увереност в осъществяването на действието).

2.2. При изразяване на бъдеще предварително време/συντελεσμένος μέλλοντας:

- с ‘**имам**’ (в гръцки): *θα έχω (έχεις...) χτυπήσει, θα έχω κλεισμένο.*
- със ‘**съм**’ (в български), обикн. със статално значение – глаголните форми представят не самото действие, а наличното в бъдещ ориентационен момент състояние, настъпило след осъществяването на действието: *ще съм ударил, ще съм затворил.*

2.3. За изразяване на предстоящо действие в миналото:

- с минало несвършено време на ЩА (в български), за изразяване на действие, предстоящо спрямо даден минал момент; с модална отсянка (предположителност, хипотетичност, свързана с иреалност, неосъщественост): *щях да ходя.*

- с **ΘΑ** + имперфект на глагола (в гръцки): *θα πήγαίνα.*

2.4. При изразяване на аналитичен перфект:

- с ‘**имам**’ + неизменяема форма на минало страдателно причастие от непреходен глагол (в български): *имам дойдено/доаѓано (отидено/одено, заминато/заминувано, влезено/влегувано)* (примери от Корчанско, Леринско, Костурско - Марковиќ 1994: 92);

- с ‘**имам**’ + неизменяема форма на минало страдателно причастие от преходен глагол (в български и гръцки): *имам видено/гледано (ядено, вечерано, пиено)* (примери от Корчанско, Леринско, Костурско – Марковиќ 1994: 93): *έχω γραμμένο, έχω (έχεις...) χτυπήσει;*

- с ‘**имам**’ + изменяема форма на минало страдателно причастие, съгласувано с прякото допълнение (в български и гръцки): *Ние имаме дори взети решения по тези въпроси* (Георгиев 1985: 113–137, но срв. и данните от тракийските говори, канцеларската кореспонденция и говорната практика на някои носители на българския език в Асенова, 1987: 149–151; Бояджиев 1968: 459–465).

- със ‘**съм**’ (в български): *ходил съм.*

2.5. При изразяване на минало предварително време/υπερσυντέλικος:

- с минало несвършено време на ΞΧΩ (в гръцки): *είχα χτυπήσει, το είχα λησμονημένο, την έχουν κλειστή στο δωμάτιο* (Ангелиева 1991).

- със **СЪМ** (в български): *бях ударил.*

В случаите, когато глаголите пазят семантиката си, тяхното присъствие подчинява цялата конструкция на специален когнитивен сценарий.

Когнитивното развитие на глаголите има едно и също направление: ‘хващам, вземам’ – ‘искам’ – ‘имам’ – ‘съществувам (в нечие пространство)’.

Например, основните стъпки в семантичното развитие на *имѣти/ѣхω* могат да се представят така: ‘вземам, хващам’ – ‘има́м./притежавам’ (т.е. *обектът – действието или неговия резултат, – принадлежи на субекта, който го притежава, притежавал е, или ще притежава* (вж. Petrova 2010: 121–149).

Моделирането на когнитивния сценарий на стбълг. *хотѣти* (< ие. **hotěti*) разкрива сходен семантичен преход – ‘хващам, вземам’ – ‘искам’ (ЭССЯ 8: 83–84), докато *ἐθέλω/θέλω* покрива значението ‘искам, желая да имам, да постигна, да извърша нещо’ (семантичен съответник на *желати, желѣти*) (ЕЛ 556). Дали тази общност в когнитивния сценарий – притежаване или стремеж към притежаване, – не е от значение за факта, че днес ‘искам’ и ‘има́м’ се конкурират в сферата на бъдещите времена, а в българския език – и в образуването на положителната и отрицателната форма на бъдеще време? Идеята за бъдещо действие приляга на глагол *искам*, обвързан с ‘мислена устременост към притежаване на нещо’, докато идеята ‘неосъществяване на някакво действие в бъдещето’ удобно се поема от ‘има́м’, защото позволява обвързване с представата за ‘невъзможност за улавяне, за притежаване’ на нещо (действието или резултата от него) от субекта.

Колкото до конструкциите със ‘сѣм’ глаголите, в тях езиковото съзнание е съсредоточено върху състоянието на това, което съществува, което е нещо. Отношението между компонентите в синтагмата става изразител на идеята за единство и идентичност, срв. формите на перфекта (*ходил сѣм*) и плюсквам-перфекта (*бях ходил*) (Бенвенист 1974).

Наблюденията отвеждат до следните изводи:

1. Няма съмнение за първичната близост на старобългарския и старогръцкия глагол, както и за идентичното им граматично развитие в диахрония.

2. Вторичното семантично сближаване между заместника на *хотѣти* (*искам*) и новогръцкия глагол *θέλω* е стремеж към ново възстановяване на отношенията, съществували между старите глаголи. Те биха могли да бъдат тълкувани като подчинени на сходна унифицираща езикова нагласа, на единен мисловен модел. Ако предположим, че всеки структурен паралелизъм е и когнитивно обусловен, тази тенденция към ново възстановяване на отношенията доказва съществуването на някакви дълбинни сходства, към които езиците се стремят да се завърнат.

3. Наблюдава се голямо сходство в предпочитанията при изразяване на: бъдеще време, при което двата езика разпределят еднотипно различните контексти между ‘искам’ и ‘има́м’ глаголите; при изразяване на перфект, при което и двата езика се ориентират към ‘има́м’, но български език и към ‘сѣм’ глагола.

4. Самостоятелно поведение следват двата езика: при изразяване на бъдеще предварително време/*συντελεσμένος μέλλοντας*: българският език

предпочита ‘съм’ (с акцент върху наличието на резултата), а гръцкият – ‘имам’ (с акцент върху притежанието на този резултат); при изразяване на бъдеще в миналото в българския и гръцкия език се използва глагол ‘искам’; при изразяване на минало предварително време/υπερσυντέλικος в българския език се използва глагол ‘съм’, а в гръцкия – ‘имам’.

5. Колебанията и разликите в детайлите не накърняват нашето впечатление за общност на развитие, както в езиковите системи като цяло, така и в развитието на ‘искам’ глаголите в двата езика.

БЕЛЕЖКИ

¹ Изложените данни са почерпани от ареалното изследване на Д. Младенова върху граматикализацията на *хотѣти* (Младенова 2010).

² Срв. изводите на П. Асенова (Асенова 2002: 162–169) за паралелността в етапите при развитието на футуралните форми в балканските езици: 1. **стесняване на броя на глаголите, съставлящи синтагмата** (*хотѣти, имѣти, ньчати, възати / έχω, θέλω, οφείλω, βούλωμαι, μέλλω*), до двата най-фреквентни, ‘имам’ и ‘искам’. Те пазят лексикалното си значение и във футуралните конструкции с ‘имам’ се долавя отенък на задължителност, а с ‘искам’ – на волунтативност; 2. **десемантизация на модалния глагол в конструкцията и превръщането му в спомагателен**, свързано с неговото формално опростяване (*хотѣти > хътѣти > хъ, щешъ, щешъ > ить, ите > шъ/ше* (Стойков 1960: 250); *θέλω ίνα > θέλω να > θενά > θα* (Meillet 1912)). Този етап е фрагмент от сложен механизъм от свързани с граматикализацията процеси, напр. стесняване на *хотѣти* в неговото модалното значение под въздействието на другите глаголи; установяването на отрицателните форми на бъдеще време; загуба на инфинитива в конструкциите за бъдеще време; 3. **заместване на инфинитива с личен глагол и загуба на глаголността на спомагателния глагол**. Изразяването на лицето чрез спрежението на личния глагол извежда този глагол в ролята на фокус за езиковото съзнание. Спомагателният глагол става излишен и постепенно се трансформира в частица, като губи парадигмата си.

³ В позиции с пряко допълнение, в позиция с *да*-конструкция или инфинитив в главното изречение; подчинени изречения с относителни местоимения и наречия, условни изречения и др.

ЛИТЕРАТУРА

Алексијева 1992: Алексијева, Б. Английските и българските екзистенциални конструкции – резултат от прилагането на различни когнитивни модели. – Съпоставително езикознание, 1992, 3, 84–91.

Ангелиева 1991: Ангелиева, Ф. Практическа граматика на новогръцкия език. София: Издателство „Св. Климент Охридски“.

Асенова 1987: Асенова, П. Относно имам-перфектните форми в българския език. – Български език XXXVII, 1-2.

Асенова 2002: Асенова, П. Балканско езикознание. В. Търново: Фабер.

Асенова 2005: Асенова, П. Архаизми и балканизми в един изолиран български говор (Кукъска гора, Албания). 10 години специалност „Балканистика”. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 73–79.

Баранов 1997: Баранов, Б., Д. Добровольский. Постулаты когнитивной семантики. – Известия АН. Серия литературы и языка, 1997, т. 56, 1, 11–21.

Бенвенист 1974: Бенвенист, Э. Общая лингвистика, Москва, 203–225.

Бояджиев 1967: Бояджиев, Т. Образуване на бъдеще време в тракийските говори. – Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, 61, 2, 343–356 (с 2 карти).

Велчева 1960: Велчева, Б. Към въпроса за императивното значение на формите за отрицателно бъдеще време в български език. – Български език 10, кн. 1, 47–51.

Велчева 1968: Велчева, Б. Към въпроса за хронологията на някои промени в българските футурни конструкции. – Известия на Института за български език 16, 363–369.

Гълъбов 1986: Гълъбов, Ив. Лексикални проблеми на стария български книжовен език. – В: Ив. Гълъбов. Избрани трудове по езикознание. Съст. Св. Иванчев, М. Младенов, Хр. Холиолчев. София: Изд. Наука и изкуство, 382–398.

Димитров 2011: Димитров, К. Глаголната система в среднобългарския превод на словата на Авва Доротей (дисертационен труд за присъждане на научната и образователна степен „доктор”).

Иванова-Мирчева 1962: Иванова-Мирчева, Д. Развой на бъдеще време (futurum) в български език от X до XVIII век. София: Издателство на Българската академия на науките.

Кашкин 2001: Кашкин, В. Б. Универсальные грамматические концепты. Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж, 45–51.

Лакофф 2004: Лакофф, Дж. Женщины, огонь, и опасные вещи. Москва, Языки славянской культуры.

Марковиќ 1994: Марковиќ, М. Глаголски конструкции ИМАМ и СУМ во македонскиот и ароманскиот охридски говор. XX Научна дискусија на XXVI Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид.

Марку 2012: Марку, Х. К характеристике „съм/είμαι” конструкций в болгарском и новогреческом языках. *Balkanismen heute – Balkanisms Today: Balkanologie. Beiträge zur Sprach- und Kulturwissenschaft.* Bd. 3, S. 307–321.

Младенова 2010: Младенова, Д. Грамматикализация глагола хотсти в болгарских диалектах в свете ареальной лингвистики. *The Verbal System of the Balkan Languages – Heritage and Neology.* V. Tarnovo: Faber, 219–252.

Стойков 1960: Стойков, Ст. Образуване на бъдеще време в съвременния български език. Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. София, 239–257.

Стоянов 1973: Стоянов, Ст. Синонимни изрази с глаголите съм и имам в българския език. Славистични изследвания (сборник, посветен на 7 Международен конгрес на славистите), III. София: Изд. „Наука и изкуство”.

Харалампиев 2001: Харалампиев, Ив. Историческа граматика на българския език. В. Търново: Фабер.

Asenova 2008: Asenova, P. Бележки върху Accusativus duplex в балканските езици. *Bulgaristica – Studia et Argumenta. Festschrift für Ruselina Nitsolova zum 65. Geburtstag.* Band 151. Specimina philology slavicae. München 2008, 348–357.

Buchholz 1989: Buchholz, O. Zu Konstruktionen mit unpersönlich gebrauchtem ‘haben’ in den Balkansprachen. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung (ZPSK), Berlin, 42, 3, 329-338

Avans 2006: Evans, V., Bergen, B. and Zinken, J. The Congitive Linguistics Enterprise: an Overview. – On-line: <http://www.vyvevans.net/CLoverview.pdf>, Date of access: 26.08.2012.

Fauconnier 1998. Mental Spaces: Aspect of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons 1977: Lyons, J. Semantics. London.

Meillet 1912: Meillet, A. L'évolution des formes grammaticales Scientia (Rivista di Scienza) 12(26):6. Reprint: Meillet Linguistique Historique et Linguistique Générale 1:130-48 (Paris: Ed. Champion, 1948).

Petrova 2010: Linguistic-Cultural View on the Existential Functions of the Verb “to have” in Bulgarian and Greek. – In: The Verbal System of the Balkan languages – Heritage and Neology. V. Tarnovo: Faber, pđ. 121–149.

ИЗТОЧНИЦИ

БЕР: Български етимологичен речник, София, 1977–1996, т.1-5.

ГРС: А.Вейсман. Греческо-русский словарь. Москва, 1991.

СР: Старобългарски речник. 2006, т. 1. София.

РБЕ: Речник на българския език, 1977–1998, т. 1-9. София.

ЭССЯ 8: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Вып. 8. Под ред. О. Н. Трубачева. Издательство „Наука”, Москва, 1981.

ΕΛ: Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας . Ιστορία των λέξεων. Αθήνα, 2010

Κριαράς Εμ. Επιτομή λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους γραμματείας. Online. <http://www.komvos.edu.gr/dictionaries/dictonline/DictOnLineKri.htm>

ΛΑΕΓ: Ι. Σταματάκου. Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσας , Αθήνα, 1994.

ΛΚΝΕ: Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Θεσσαλονίκη, 2002.